IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23. Issue 02. Sentabr, 2026

TIZIMLI RISKLARNI OLDINI OLISHDA MOLIYAVIY TARTIBGA SOLISHNING SAMARADORLIGI: OG‘IR MOLIYAVIY INQIROZLARDAN OLINGAN SABOQLAR

Qo'ldashev Rovshanjon Rasulovich
O‘zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.22703363

ANNOTATSIYA. Maqolada tizimli risklarni oldini olishda moliyaviy tartibga solishning samaradorligi 2007–2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz va undan keyingi tartibga solish islohotlari saboqlari asosida baholanadi. Makroprudensial siyosat, kapital va likvidlik buferlari, qarz oluvchiga yo‘naltirilgan cheklovlar, stress-testlar, tizimli ahamiyatga ega institutlar nazorati hamda nobank moliyaviy vositachilikdagi yangi risklar tahlil qilinadi. O‘zbekiston Markaziy bankining 2025-yil yakunlari ma’lumotlari bank tizimida kapital va likvidlik zaxiralari yuqori ekanini, muammoli kreditlar ulushi pasayganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mikroqarzlar, kiberxavf, tashqi moliyaviy sharoitlar va nobank sektor bilan bog‘liq risklar doimiy monitoringni talab qiladi. Tadqiqot moliyaviy barqarorlikni ta’minlash uchun mikroprudensial va makroprudensial nazoratni uyg‘unlashtirish, ma’lumotlar infratuzilmasini kuchaytirish va riskka asoslangan proaktiv tartibga solishni rivojlantirish zarurligini asoslaydi.
Kalit so‘zlar: tizimli risk, moliyaviy barqarorlik, makroprudensial siyosat, moliyaviy tartibga solish, Basel III, kapital buferi, likvidlik, stress-test, nobank moliyaviy vositachilik.

ABSTRACT. This article evaluates the effectiveness of financial regulation in preventing systemic risk, drawing lessons from the 2007–2009 global financial crisis and post-crisis reforms. It examines macroprudential policy, capital and liquidity buffers, borrower-based measures, stress testing, supervision of systemically important institutions, and emerging risks in non-bank financial intermediation. Recent data from the Central Bank of Uzbekistan indicate strong capital and liquidity positions at the end of 2025, while microcredit, cyber, external and non-bank risks require continued vigilance. The study argues for an integrated, data-driven and forward-looking regulatory framework.
Keywords: systemic risk, financial stability, macroprudential policy, financial regulation, Basel III, capital buffer, liquidity, stress testing.

Kirish

Moliyaviy tizimning asosiy vazifasi jamg‘armalarni samarali investitsiyalarga yo‘naltirish, to‘lovlarni uzluksiz amalga oshirish va risklarni taqsimlashdan iborat. Biroq kreditlashning haddan tashqari tez o‘sishi, aktivlar narxining pufaklashuvi, yuqori leverage, qisqa muddatli moliyalashtirishga qaramlik va moliyaviy institutlar o‘rtasidagi kuchli bog‘liqlik alohida tashkilot muammosini butun tizim inqiroziga aylantirishi mumkin. 2007–2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz aynan mikro darajadagi barqarorlikning o‘zi umumiy moliyaviy barqarorlikni kafolatlamasligini ko‘rsatdi.

Inqirozdan keyin moliyaviy tartibga solishning markaziy g‘oyasi individual bankning xavfsizligidan tashqari, tizim bo‘yicha risklarning yig‘ilishi va tarqalishini ham nazorat qilishga o‘tdi. Aikman va hammualliflar tizimli leverage, mo‘rt moliyalashtirish tuzilmalari va uy xo‘jaliklari qarzdorligini cheklash uchun kontrtsiklik kapital buferi, uzoqroq muddatli moliyalashtirish va yuqori loan-to-income kreditlarini cheklash kabi vositalar birgalikda qo‘llanishi kerakligini ko‘rsatadi. Zamorski va Lee esa inqiroz bank nazoratining moliyaviy

innovatsiyalar ortidan yetib bormagani, riskka asoslangan nazorat va boshqaruv sifati yetarli bo‘lmaganini ochib berganini ta’kidlaydi.

Tadqiqotning maqsadi og‘ir moliyaviy inqirozlardan olingan saboqlar asosida tizimli risklarni oldini olishda moliyaviy tartibga solish vositalarining samaradorligini baholash va O‘zbekiston uchun amaliy yo‘nalishlarni shakllantirishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, statistik tahlil, ilmiy adabiyotlarni tizimlashtirish va institutsional yondashuv usullaridan foydalanildi.

Adabiyotlar sharhi

Ilmiy adabiyotlar global moliyaviy inqirozdan keyin makroprudensial siyosatning rolini sezilarli kuchaytirgan. Galindo, Rojas-Suárez va del Valle individual institut riskiga qaratilgan mikroprudensial yondashuv tizim barqarorligini saqlash uchun yetarli emasligini, likvidlik talablari, kontrtsiklik kapital talablari va kontrtsiklik kredit yo‘qotishlari zaxiralari muhimligini ko‘rsatadi. Monadjemi va Lodewijks inqirozdan keyingi islohotlarda kapital yetarliligi va likvidlik talablarining kuchayishini moliyaviy institutlarning zarbalarni yutish qobiliyatini oshiruvchi asosiy omillardan biri sifatida baholaydi.

So‘nggi tadqiqotlar tartibga solish chegarasi bank sektori bilan cheklanmasligi kerakligini ko‘rsatmoqda. Pessoa va Rochman global shoklar nobank moliyaviy vositachilik, funding likvidligi, collateral qiymati va bozor leverage orqali rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga uzatilishini ta’kidlaydi. FSBning 2025-yilgi monitoringi ham nobank sektor aktivlari 2024-yilda 9,4 foizga o‘sgani va global moliyaviy aktivlarning 51 foiziga yetganini ko‘rsatadi. Demak, zamonaviy tizimli risk nazorati institutga emas, faoliyat va o‘zaro bog‘liqlikka ham qaratilishi zarur.

Nazariy asos: tizimli risk va moliyaviy tartibga solish

Tizimli risk — moliyaviy tizimning muhim qismi faoliyatidagi buzilish boshqa institutlar, bozorlar va real iqtisodiyotga keng ko‘lamda tarqalib, moliyaviy xizmatlar uzluksizligiga zarar yetkazish ehtimolidir. Uning vaqt o‘lchovi kredit va aktiv narxlari sikli davomida risklarning yig‘ilishini, tarkibiy o‘lchovi esa institutlar o‘rtasidagi bog‘liqlik, umumiy ekspozitsiyalar va “too big to fail” muammosini qamrab oladi.

Moliyaviy tartibga solish samaradorligi faqat normativlar mavjudligi bilan emas, ularning riskni erta aniqlashi, moliya institutlarining zararni yutish salohiyatini oshirishi, pro-siklik xatti-harakatlarni cheklashi va inqiroz vaqtida muhim moliyaviy funksiyalar uzluksizligini ta’minlashi bilan baholanishi kerak. Shu ma’noda kapital buferlari, LCR va NSFR kabi likvidlik me’yorlari, DSTI/LTV cheklovlari, stress-testlar, tizimli banklar uchun qo‘shimcha buferlar va samarali resolution rejimi bir-birini to‘ldiruvchi vositalardir.

Tizimli riskning shakllanishi moliya bozorining alohida ishtirokchilari faoliyatidan tashqari, ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik darajasiga ham bevosita bog‘liqdir. Banklar va boshqa moliyaviy institutlarning bir xil aktivlarga investitsiya qilishi, o‘xshash moliyalashtirish manbalariga tayanishi yoki o‘zaro majburiyatlar hajmining ortishi muayyan moliyaviy shokning butun tizim bo‘ylab tez tarqalishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu jihatdan tizimli risk individual moliyaviy institutning to‘lovga qobiliyatsizligi bilan cheklanmaydi, balki moliya bozoridagi ishonchning pasayishi, likvidlikning qisqarishi, kredit taklifining kamayishi va natijada real sektor iqtisodiy faolligining susayishi orqali namoyon bo‘ladi. Global moliyaviy inqiroz tajribasi ham moliyaviy institutlar o‘rtasidagi kuchli bog‘liqlik va yuqori leverage tizimli zaifliklarni sezilarli darajada kuchaytirishini ko‘rsatgan.

Makroprudensial tartibga solishning asosiy maqsadi moliya tizimida tizimli risklarning to‘planishini oldindan aniqlash va ularning iqtisodiyotga salbiy ta’sirini cheklashdan iborat. Bunda mikroprudensial nazorat alohida bank yoki moliyaviy tashkilotning barqarorligiga e’tibor qaratsa, makroprudensial yondashuv butun moliya tizimining barqarorligini nazarda tutadi. Ilmiy tadqiqotlarda kontrtsiklik kapital buferlari, likvidlik talablari va qarz oluvchilarga nisbatan

qo‘llaniladigan cheklovlarning birgalikda qo‘llanishi kreditlashning haddan tashqari kengayishi hamda moliyaviy zaifliklarning to‘planishini cheklashda muhim ekanligi ta’kidlanadi.

Shuningdek, moliyaviy tartibga solish tizimi iqtisodiy siklning turli bosqichlariga moslashuvchan bo‘lishi zarur. Iqtisodiy o‘sish va kredit faolligi yuqori bo‘lgan davrlarda qo‘shimcha kapital hamda likvidlik zaxiralarini shakllantirish banklarga inqiroz yoki iqtisodiy pasayish davrida yuzaga keladigan yo‘qotishlarni qoplash imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy prudensial siyosatda kapital yetarliligi, likvidlik, kredit konsentratsiyasi va qarz yukini nazorat qilish bilan bir qatorda stress-testlar, erta ogohlantirish indikatorlari va tizimli ahamiyatga ega moliyaviy institutlarni kuchaytirilgan nazorat qilish mexanizmlari muhim o‘rin egallaydi. Bunday kompleks yondashuv moliyaviy tizimning tashqi va ichki shoklarga chidamliligini oshirish hamda moliyaviy inqirozlarning real iqtisodiyotga tarqalish ehtimolini kamaytirishga xizmat qiladi.

1-jadval
Og‘ir moliyaviy inqirozlardan olingan asosiy saboqlar

Inqiroz sabog‘i	Aniqlangan zaiflik	Tartibga solish javobi	Kutiladigan natija
Kapital yetishmasligi	Yuqori leverage va zararlarni yutish qobiliyatining pastligi	Kapital sifati va buferlarini kuchaytirish	Bankning zararlarni absorbsiya qilish qobiliyati oshadi
Likvidlik riski	Qisqa muddatli bozor moliyasiga ortiqcha tayanish	LCR, NSFR va likvidlik stress-testlari	Funding shoklariga chidamlilik oshadi
Pro-siklik kreditlash	Boom davrida riskning kam baholanishi	Kontrtsiklik kapital buferi, DSTI/LTV	Kredit siklining keskinligi yumshaydi
Tizimli bog‘liqlik	Yirik institutlar va umumiy ekspozitsiyalar	SIFI buferlari, resolution va stress-test	Yuqumli risk va bailout ehtiyoji kamayadi
Nazorat bo‘shliqlari	Nobank leverage va yashirin likvidlik nomutanosibligi	Faoliyatga asoslangan monitoring va ma’lumot almashinuvi	Risklar tartibga solish perimetridan tashqarida to‘planishi cheklanadi

2008-yil tajribasi shuni ko‘rsatdiki, alohida banklar kapital normativlariga formal rioya qilgan holatda ham umumiy tizimda leverage, likvidlik nomutanosibligi va aktiv narxlari pufagi yig‘ilishi mumkin. Shuning uchun nazorat organi risklarni faqat balans kesimida emas, moliyaviy sikl, o‘zaro ekspozitsiyalar va bozor infratuzilmasi kesimida ham kuzatishi kerak. Aikman va hammualliflar bunday vositalar nazariy jihatdan oldingi inqirozning og‘irligini kamaytirishi mumkinligini, biroq riskni o‘z vaqtida aniqlash va siyosiy jihatdan yetarlicha qat’iy choralar ko‘rish muhimligini qayd etadi.

Hozirgi global risklar va tartibga solishning yangi chegarasi

2025-yilgi IMF Global Financial Stability Report global moliyaviy barqarorlik risklari yuqori bo‘lib qolayotganini, ayniqsa aktivlar bahosining yuqoriligi, suveren obligatsiyalar bozoridagi bosim va nobank moliyaviy institutlarning o‘sib borayotgan roli muhimligini qayd etadi. FSB ma’lumotlariga ko‘ra, leveragega ega nobank institutlar va tizimli moliyaviy tashkilotlar o‘rtasidagi aloqalar stressni kuchaytirishi mumkin. Bu holat post-inqiroz tartibga

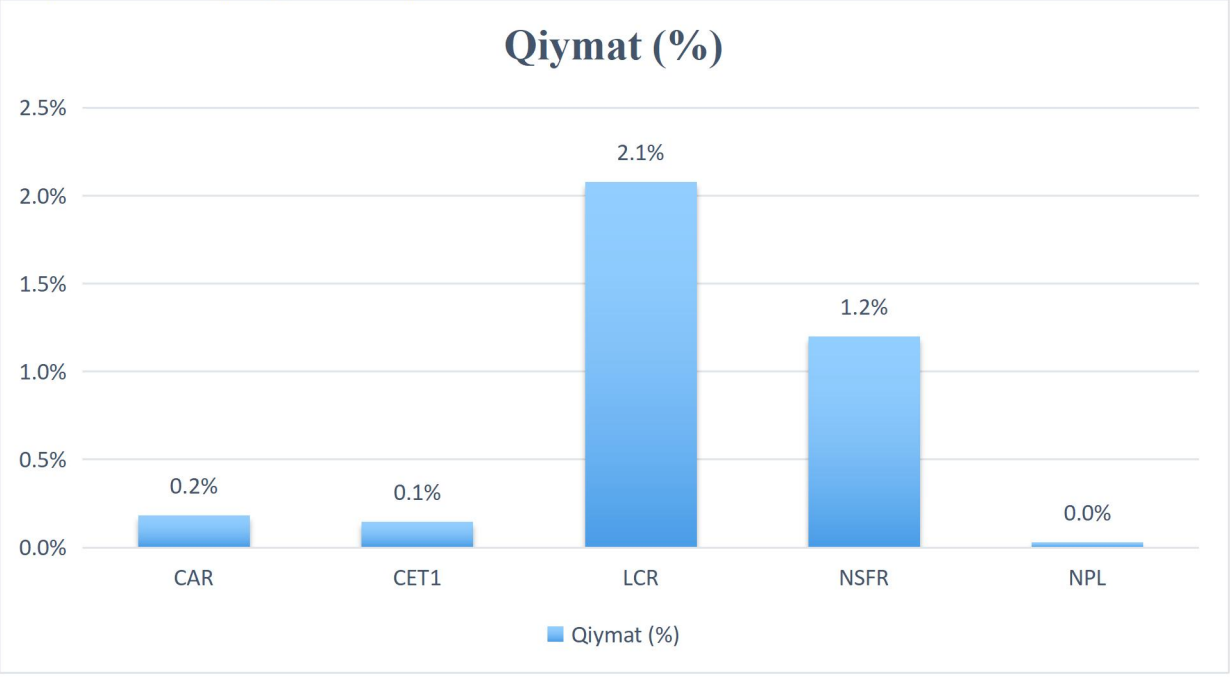
solish samarali bo‘lsa-da, risklar bank balansidan kapital bozorlari va nobank vositachilikka siljishi mumkinligini anglatadi.

Shu sababli zamonaviy moliyaviy tartibga solish uch tamoyilga tayanishi lozim: birinchidan, riskka asoslangan va istiqbolga yo‘naltirilgan nazorat; ikkinchidan, bank va nobank sektorlarini qamrab oluvchi tizimiy ma’lumotlar arxitekturasi; uchinchidan, makroprudensial, mikroprudensial, pul-kredit va inqirozni boshqarish siyosatlari o‘rtasida aniq institutsional muvofiqlashtirish.

O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlik va makroprudensial tartibga solish

O‘zbekiston Markaziy bankining 2025-yil bo‘yicha Moliyaviy barqarorlik hisobotiga ko‘ra, 2025-yil yakunida bank tizimi risklarni yutish uchun sezilarli kapital va likvidlik zaxiralarini saqlab qoldi. 2026-yil 1-yanvar holatida jami regulyativ kapital yetarliligi 18,3 foiz, CET1 14,7 foiz, LCR 208 foiz, NSFR 120 foizni tashkil etdi. Muammoli kreditlar ulushi 3 foizgacha pasaydi. Bu ko‘rsatkichlar bank tizimining joriy barqarorligini ko‘rsatsa-da, stress-testlar noqulay ssenariyda kapital ko‘rsatkichlari sezilarli pasayishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Mazkur ko‘rsatkichlarning ijobiy dinamikasi O‘zbekiston bank tizimida prudensial nazorat mexanizmlarining bosqichma-bosqich takomillashib borayotganini ko‘rsatadi. Xususan, kapital va likvidlik zaxiralarining yetarli darajada shakllantirilishi banklarning kutilmagan moliyaviy yo‘qotishlar hamda likvidlik shoklariga bardoshliligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, moliyaviy barqarorlikni uzoq muddatda ta’minlash uchun kredit portfeli sifati, qarz oluvchilarning qarz yuki, aktivlar konsentratsiyasi va tashqi moliyaviy sharoitlardan kelib chiqadigan tizimli risklarni doimiy monitoring qilish muhim hisoblanadi. Shu sababli makroprudensial siyosat vositalarini iqtisodiy sikl va bank sektorida shakllanayotgan risklarga mos ravishda qo‘llash, stress-testlar natijalaridan nazorat choralarini belgilashda foydalanish hamda ehtimoliy moliyaviy nomutanosibliklarni dastlabki bosqichda aniqlash tizimini yanada rivojlantirish maqsadga muvofiq.

1-rasm. O‘zbekiston bank tizimining ayrim moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari, 2026-yil 1-yanvar holatiga

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2025-yil uchun Moliyaviy barqarorlik hisoboti ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

2025-yilda makroprudensial vositalar Basel III tamoyillari bilan uyg‘un ravishda kuchaytirildi: kapitalni konservatsiya qilish buferi 2,5 foiz, kontrtsiklik kapital buferi 1,5 foiz va tizimli ahamiyatga ega banklar uchun kapital buferi 1 foiz etib belgilandi. Qarz oluvchiga asoslangan choralar doirasida DSTI talabi barcha kredit turlari uchun 50 foizgacha qat’iylashtirildi; LTV avtomobil kreditlari uchun 75 foiz, ipoteka kreditlari uchun 80–85 foiz etib belgilandi. Ushbu vositalar kredit riskining uy xo‘jaliklari balansida haddan tashqari to‘planishini cheklashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mikroqarz segmentida o‘rtacha DSTI 40 foizgacha ko‘tarilgani va qarz oluvchilar soni qariyb 2,7 million kishiga yetgani ushbu segmentni alohida kuzatish zarurligini ko‘rsatadi. Markaziy bank global moliyaviy sharoitlarning keskinlashuvi, geosiyosiy beqarorlik, mikroqarz kredit riski, kiberxavf va iqlim bilan bog‘liq xavflarni asosiy e’tibor talab qiluvchi yo‘nalishlar sifatida qayd etgan.

Tartibga solish samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar

Birinchidan, makroprudensial siyosatning oldindan ogohlantiruvchi xususiyatini kuchaytirish zarur. Kredit-to-YAIM tafovuti, aktivlar narxi, sektorlar kesimidagi qarzdorlik, valyuta va muddat nomutanosibligi kabi indikatorlar yagona risk panelida kuzatilib, buferlarni faollashtirish mezonlari imkon qadar aniq va shaffof belgilanishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, mikroqarz va iste’mol kreditlarida qarz oluvchining jami qarz yukini real vaqt rejimiga yaqin baholash uchun kredit byurolari, banklar va nobank kreditorlar ma’lumotlari integratsiyasini chuqurlashtirish lozim. DSTI va LTV cheklovlari daromad sifati, kredit turi va risk profili bo‘yicha muntazam stress-testdan o‘tkazilishi kerak.

Uchinchidan, nobank moliyaviy vositachilik va bozor leverage bo‘yicha ma’lumotlar bazasini kengaytirish zarur. FSBning 2025-yilgi tavsiyalariga muvofiq, regulyatorlar leverage, repo, derivativ, margin va likvidlik nomutanosibligi bo‘yicha tez-tez va mutanosib monitoring tizimini yaratishi kerak.

To‘rtinchidan, kiber va operatsion risklar moliyaviy barqarorlik tizimining alohida komponenti sifatida baholanishi kerak. Muhim moliyaviy infratuzilmalar uchun muntazam ssenariyli testlar, hodisalar bo‘yicha standartlashtirilgan hisobot va tiklanish rejalarini kuchaytirish tizimli uzilish ehtimolini kamaytiradi.

Beshinchidan, stress-test natijalarini kapital rejalashtirish va nazorat choralariga yanada bevosita bog‘lash maqsadga muvofiq. Stress-test faqat diagnostika emas, balki buferlarni kalibrlash, dividend siyosati, likvidlik rejasi va tizimli banklar bo‘yicha nazorat intensivligini belgilovchi amaliy vosita bo‘lishi lozim.

Xulosa

Og‘ir moliyaviy inqirozlarning asosiy sabog‘i shundaki, moliyaviy barqarorlikni faqat alohida institutlarning prudensial normativlariga rioya etishi orqali ta’minlab bo‘lmaydi. Tizimli risk moliyaviy sikl, leverage, likvidlik, aktivlar narxi va institutlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik orqali shakllanadi. Shu sababli samarali tartibga solish kapital va likvidlik zaxiralari, kontrtsiklik vositalar, qarz oluvchiga asoslangan cheklovlar, stress-test, resolution, bozor va nobank sektor monitoringini yagona tizimda birlashtirishi kerak.

O‘zbekistonda 2025-yil yakunlari bank tizimining kapital va likvidlik ko‘rsatkichlari yuqori, NPL ulushi esa pasayganini ko‘rsatmoqda. Biroq mikroqarzlar, tashqi moliyaviy sharoitlar, kiberxavf va yangi moliyaviy vositachilik kanallari tartibga solishning doimiy ravishda yangilanib borishini talab qiladi. Shuning uchun moliyaviy tartibga solishning keyingi bosqichi ma’lumotlarga asoslangan, proaktiv, tizimiy va texnologik nazorat modelini shakllantirishga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Financial Stability Report for 2025. 2026.
2. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Shifting Ground beneath the Calm. October 2025.
3. Financial Stability Board. Leverage in Nonbank Financial Intermediation: Final Report. 2025.
4. Financial Stability Board. Global Monitoring Report on Non-Bank Financial Intermediation 2025. 2025.
5. Aikman D., Bridges J., Kashyap A., Siegert C. Would Macroprudential Regulation Have Prevented the Last Crisis? Journal of Economic Perspectives, 2018.
6. Zamorski M.J., Lee M. Enhancing Bank Supervision in Asia: Lessons Learned from the Financial Crisis. 2015.
7. Galindo A.J., Rojas-Suárez L., del Valle M. Macroprudential Regulations in Andean Countries. 2013.
8. Monadjemi M., Lodewijks J. Capital Adequacy and Liquidity of Global Financial Institutions: A Study of Reforms after the Great Recession. 2019.
9. Dzhagityan E., Orekhov M. Global Systemically Important Banks: Do They Still Pose Risks for Financial Stability? 2022.
10. Pessoa G., Rochman R. Macro-Financial Blind Spots in Emerging Markets: Non-Bank Intermediation, Funding Liquidity, and the Persistence of Global Shock Transmission. 2026.
11. Peikov O. Effectiveness of the Application of Capital Tools of Macroprudential Policy in Anti-Crisis Regulation of the National Banking Sector. 2025.
12. Issing O. Some Lessons from the Financial Market Crisis. International Finance, 2009.